
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXII (2025), №1
s. 161-172
doi: 10.36121/wmarezuk.22.2025.1.161

Володимир Марчук
ORCID: 0000-0002-0837-407X
(Національний університет «Острозька академія»)

Азилянти в міграційній політиці Польської держави в прикордонних повітах Волинського воєводства в першій половині 1920-х років

Анотація: В даній публікації на основі раніше неопублікованих джерел і матеріалів зроблено спробу дослідити міграційну політику міжвоєнної Польщі на початку 1920-х років, по відношенню до осіб, які отримали право на політичний притулок або право азилу в державі. Дана категорія біженців одержала захист в Польській державі від переслідування в країні походження. Видання ґрунтується переважно на джерельних матеріалах, що зберігаються в Державному архіві Рівненської області. Автором проаналізовані умови, які давали підстави отримати право азилу. Також розглянуто участь місцевого населення в отриманні політичного притулку на території Польської держави. Проаналізовані труднощі з якими стикалася дана категорія біженців та шляхи їх розв'язання. Окрему увагу приділено міграційній політиці влади, яка була спрямована на втримання ситуації під контролем.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Волинське воєводство, біженці, азиль, міграційна політика

Azyłanci w polityce migracyjnej Państwa Polskiego w powiatach przygranicznych województwa wołyńskiego w latach 1920-1924

Streszczenie: Niniejsza publikacja, oparta na dotychczas niepublikowanych źródłach i materiałach, stanowi próbę zbadania polityki migracyjnej Polski międzywojennej na początku 1920-tych, w odniesieniu do osób, które otrzymały prawo azylu w państwie. Ta kategoria uchodźców uzyskiwała w państwie polskim ochronę przed prześladowaniami w kraju pochodzenia. Publikacja oparta jest głównie na materiałach źródłowych przechowywanych w Państwowym Archiwum Obwodu Rówieńskiego. Autor przeanalizował przesłanki uprawniające do otrzymania prawa azylu. Rozważa się także udział ludności miejscowej w uzyskaniu azylu politycznego na terenie państwa polskiego. Przeanalizowano trudności, jakie napotykała ta kategoria uchodźców oraz sposoby ich rozwiązywania. Szczególną uwagę

zwrócono na politykę migracyjną władz państwowych, której celem było utrzymanie sytuacji pod kontrolą.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, województwo wołyńskie, uchodźcy, azyl, polityka migracyjna

Azylees in the Migration Policy of the Polish in the Border Counties of the Volhynian province in 1920-1924

Annotation: This publication, based on previously unpublished sources and materials, attempts to explore the migration policy of interwar Poland in the early 1920s with regard to individuals who were granted the right to political asylum or refuge in the state. This category of refugees received protection in the Polish state from persecution in their countries of origin. The study is primarily grounded in archival materials preserved in the State Archive of Rivne Oblast. The author analyzes the conditions that justified the granting of asylum rights. The publication also considers the involvement of the local population in the process of obtaining political asylum on the territory of the Polish state. The difficulties faced by this category of refugees and the ways to address them are examined. Special attention is paid to the migration policy of the authorities, which was aimed at maintaining control over the situation.

Keywords: Second Republic of Poland, Volhynian province, refugees, asylum, migration policy

Більшовицький переворот в Росії спричинив масовий відтік громадян із країни. Найбільший потік емігрантів був направлений до прикордонних країн – Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Румунії, Фінляндії. Більшість біженців у цих країнах становили колишні військові Білої Армії, військовополонені, інтерновані, що утримувалися в таборах Польщі, або ж просто люди, що втекли від революції, війни, які нелегально перейшли кордон.

Після підписання Ризької мирної угоди між Польщею та радянськими державами у березні 1921 р. територія Західної Волині та Полісся увійшли до складу відновленої Польської держави. Саме ці землі приваблювали емігрантів, адже до Першої світової війни вони перебували в складі Російської імперії, а тому місцеве населення мало схожий менталітет та свідомість. На початку 1920-х одним з можливих шляхів в еміграцію пролягав через західний кордон до Польщі, Румунії та Чехословаччини. Серед тих хто намагався ним скористатися були передусім мешканці Наддніпрянської України яких більшовики проголосили ідеологічними противниками та класовими ворогами. При цьому, від більшовицької сваволі в однаковій мірі потерпали як українці, так і євреї, росіяни та представники інших народностей.

Варто наголосити, що тема біженства на території Волині на початку 1920-х років лише частково знайшла своє відображення в дослідженнях українських та зарубіжних істориків. Зокрема, цієї теми торкалася у своїх студіях Руслана Давидюк, яка досліджувала проблему української політичної еміграції на теренах Волинського воєводства, акцентуючи основну увагу на учасниках Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. В

монографічному дослідженні Р. Давидюк згадує про право азилу, вказуючи, що «Потрапивши на територію Польщі, емігранти отримували право азилу...»¹, хоча, насправді, лише окремі категорії емігрантів могли претендувати на його отримання, а процес отримання був доволі кропітким.

Інша історикиня, Валентина Піскун, відносить до осіб, які отримали карту про надання права азилу, біженців, котрі прибули до Польщі до часу підписання польсько-радянської угоди 12 жовтня 1920 року. До тієї привілейованої групи емігрантів вона віднесла незначну кількість дрібних урядовців, які залишилися в Польщі після евакуації в липні 1920 р., членів уряду та високопосадовців різних служб УНР. Всі інші, хто прибув після підписання угоди, але до 1 липня 1921 р., отримали інші особисті документи – карту перебування².

Питання нелегальних переходів через східний кордон вивчав Сергій Гуменний. Не дивлячись на те, що хронологічні межі дослідження автора охоплюють увесь міжвоєнний період, тим не менше С. Гуменний основну увагу зосередив на періоді, коли польсько-радянський кордон вже охороняли структури Корпусу охорони прикордоння, натомість період 1921-1924 рр. ним розглянуто досить побіжно і доволі спрощено³.

В російській історіографії питання правового статусу різних категорій російських емігрантів у міжвоєнній Польщі досліджувала Александра Мікульонок⁴. Джерельну базу публікації становили документи і матеріали з фондів Р-5814 «Русский попечительный комитет об эмигрантах в Польше та Р-1886 «Штаб лагеря Стржалково для частей Добровольческой армии, интернированных в Польше», які входять до так званого Російського закордонного історичного архіву (Русского заграничного исторического архива), який перебуває на спецзбереженні в Державному архіві Російської Федерації (Государственный архив Российской Федерации).

Проблему інтернованих та полонених росіян та українців на території Польщі в 1918 – 1924 рр. ґрунтовно вивчав Збігнєв Карпус⁵. У 2004 р. вийшла друком монографія Омеляна Вішки «Українська еміграція в Польщі, 1920-1939»⁶, в якій **окрему увагу** автор приділив питанню визначення правового статусу емігрантів, зокрема детально роз'яснив умови надання права **азилу**.

Разом з тим, проблема біженства надзвичайно об'ємна і потребує ґрунтовного опрацювання значної кількості документів особового походження та нормативно-правових актів, які стосуються даної теми.

¹ Р. Давидюк, *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства*, Львів, Рівне 2016, с. 111.

² В. Піскун, *Українська політична еміграція 20-х років ХХ століття*, дис. ... док. іст. наук, Київ 2007, с. 115.

³ С. Гуменний, *Нелегальні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні (в адміністративних межах УСРР/УРСР) у 1921-1939 рр.*, дис. ... канд. іст. наук, Київ 2021.

⁴ А. Микуленок, *Проблема урегулювання правового положення російських емігрантів в Польше в 1920-е гг.*, „Историческая и социально-образовательная” 2015, т. 7, № 6, ч. 2, с. 64-69.

⁵ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń 1997.

⁶ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004.

Дана публікація головним чином базується на раніше неопублікованих джерелах та матеріалах, що збереглися у фонді 30 «Рівненське повітове староство» Державного архіву Рівненської області. Тривалий час ці документи перебували на спецзбереженні і були недоступні для вітчизняних та зарубіжних дослідників. Окрім того, виявлені документи становлять унікальний комплекс джерел, оскільки право надавати політичний притулок мали лише повітові старости прикордонних повітів, а на території Західної Волині це були Острозький, Кременецький і Рівненський повітові старости Волинського воєводства та Сарненський повітовий староста Поліського воєводства. Однак, такий комплекс документів зберігся лише стосовно Рівненського повіту. Водночас, у справах містяться не лише особисті документи, подані прохачами політичного притулку, а й копії директивних документів, які надходили з Міністерства внутрішніх справ до Луцька, а також ті, що виходили з Волинського воєводського управління і адресувалися прикордонним повітовим старостам, органам державної поліції тощо. Таким чином, збережені у цьому фонді документи дають змогу комплексно дослідити міграційну політику міжвоєнної Польщі на початку 1920-х років, щодо осіб, які отримали право політичного притулку або право азилу в Польській державі.

Термін «азиль» найчастіше використовується для позначення політичного притулку, тобто правового захисту, який надається іноземцю (шукачу притулку) країною, на території якої він перебуває, від органів влади країни його походження, які безпідставно переслідують його, найчастіше за політичні переконання, релігійну чи наукову діяльність або приналежність до певної соціальної групи. Створення інституту територіального притулку в юридичному порядку конкретно взятої держави не зобов'язує її надавати право азилу кожній особі, оскільки для країни кількість людей, які подають заявку на азиль, може стати проблемою. Подібний підхід існував у міжвоєнній Польщі.

Отримати право азилу, в міжвоєнній Польщі, було доволі складно, адже повноваження на його видачу мали лише старости прикордонних повітів. Щодо визнання права політичного притулку існував наступний порядок подання документів: на першому етапі їх подавали місцевому старості, він розглядав клопотання, у разі його відмови слід було звертатися зі скаргою до воєводи, а при відмові останнього – до Міністерства внутрішніх справ⁷. Крім того, особа, яка прагнула отримати право азилу, мала виконати цілий ряд умов. Перш за все необхідно було переконати адміністративні органи (старосту чи начальника району) в тому, що саме з політичних мотивів в країні походження їй загрожує позбавлення волі чи втрата життя. Інші причини до уваги не бралися. Так, наприклад, 20 вересня 1921 р. до Рівненського повітового старости з проханням про азиль для себе і для свого сина Михайла звернувся Федір Фаренц власник маєтків в Полтавській та Київській губерніях. Після падіння гетьманського уряду він брав активну участь в організації антибільшовицьких загонів у Лохвицькому та Пирятинському повітах Полтавської губернії, за що заочно був засу-

⁷ А. Микуленок, *Проблема урегулювання правового...*, с. 66.

джений більшовиками разом з сином до смертної кари, а за доставлення його живим чи мертвим була обіцяна винагорода в 10 тис. царських карбованців. В 1920 р. він провадив антибільшовицьку агітацію серед селянства Уманського і Таращанського повітів, за що і тут теж заочно був засуджений до смертної кари. Під час наступу польських військ в 1920 р. надавав їм розвіддані в м-ку Жашків. За таких умов перебування в Радянській Україні загрозувала йому втратою життя, а тому він вирішив перейти кордон 11 червня 1921 р, а 17 червня отримав довідку про те що перетнув кордон, яка разом з викладеною вище інформацією стала підставою для видачі карти азилю⁸.

Ще однією умовою отримання права азилю, було те, що особа яка клопочеться про це, відразу після перетину кордону, у випадку якщо не була затримана органами охорони кордону прикордонного повіту мала добровільно звернутися до відповідних органів влади або прикордонного постерунку. Переховування чи переміщення вглиб держави поза територію прикордонного повіту автоматично позбавляла іммігранта можливості отримати право азилю. Циркуляр МВС № 6 від 8 червня 1921 р. зобов'язував органи місцевого самоврядування донести дану інформацію населенню прикордонних повітів шляхом розплакування відповідних оголошень.

Отримання права азилю не ставало панацеєю для її власників адже вони були змушені переїжджати до нових місць проживання. Особам, які отримали право азилю було категорично заборонено проживати:

- в усіх без винятку прикордонних повітах держави, в тому числі і прикордонні з плебісцитовою територією Верхньої Сілезії;
- в повітах, які розташовувалися на території колишньої Віленської губернії; усіх повітах Тарнопільського, Станіславівського та Львівського воєводств;
- в Варшавському, Луцькому, Лаському та Бжезінському повітах Лодзького воєводства;
- усіх містах, які були адміністративними центрами воєводств⁹.

При видачі відповідної спеціальної довідки, повітові старости прикордонних повітів мали обов'язково враховувати цю інформацію. В межах Волинського воєводства азилянтів зазвичай скеровували до Ковельського та Володимирського повітів. З інших регіонів, найчастіше азилянтів спрямовували до Холма, Радома, Влодави та ін¹⁰. Обов'язковою вимогою, при направленні азилянтів на місце проживання, було погодження з відповідним староством, проте як свідчать документи, дана вимога не завжди дотримувалася. Так, 10 лютого 1922 р. Волинське воєводське управління зверталось до Рівненського повітового староства з листом, про те що деякі відділи староства при наданні права азилю визначали на місце проживання Дубенський повіт без погодження з місцевим

⁸ Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), фонд 30, оп. 18, спр. 365, арк. 1-5. Справа Федора Фаренца.

⁹ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 255 зв. Циркуляр № 6 МВС від 8 червня 1921 р.

¹⁰ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 337, арк. 49-49зв. Список офіцерів колишньої російської армії, які отримали право азилю.

староством. На майбутнє, просили чітко дотримуватися вимог циркуляру № 6 МВС від 8 червня 1921 р. і інформувати відповідні органи адміністративної влади¹¹.

Дезертири з Червоної армії, які перетнули кордон, передавалися до рук відповідних військових органів звідки скеровувалися до відповідних концентраційних таборів¹².

Поширеним явищем стало клопотання відомих мешканців Рівного про право азилу для тих чи інших осіб. Так, наприклад, за представників єврейського походження клопоталися авторитетні рівненські рабини Шнеєр-Зелман Грінфельд, Сімха-Герш Маюфес, Мойше-Лейзор Ройтенберг. Завдяки їхнім клопотанням право азилу в різний час отримало близько 30 учнів рабінацької семінарії (ешабот) в Новогрудку, які завдяки цьому змогли продовжити здобувати освіту. Здебільшого вони отримували направлення на навчання в Межирічах Підляських Радинського повіту Люблінського воєводства або в Ковель Ковельського повіту Волинського воєводства. Причиною втечі стало те, що більшовики розпочали акцію по реквізиції коштовностей з єврейських божниць, проти чого ті почали протестувати, і почали зазнавати переслідування з боку офіційної влади, що змусило і вчителів, і учнів рятуватися втечею до Польщі. Варто наголосити, що таке покровительство з боку авторитетних жителів Рівного, автоматично прискорювало не лише саме набуття права азилу, а й час отримання необхідних документів. Наприклад, 26 липня 1922 р. рівненські рабини Маюфес і Ройтенберг просили азилу для 7 учнів Новогрудського ешиботу. Вже наступного дня їхнє прохання розглянув повітовий староста і ухвалив резолюцію про видачу всім права азилу, а 28 липня всі отримали відповідні документи¹³.

Протоієрей Рівненського Свято-Воскресенського собору Миколай Рогальський у липні 1922 р. клопотався про право азилу для відомого вченого-агронома Віктора Доманицького¹⁴, який, за його словами: «заарештований і перебуває в дуже складних умовах, через що вже померла його дружина»¹⁵. Священник звертався до Рівненського повітового старости з проханням звільнити Віктора Доманицького на його поруки і особисту відповідальність. Складно сказати, чи вплинуло це прохання на рішення польського високопосадовця, але можемо констатувати факт, що на поданні стояла резолюція «Азиль вглиб краю»¹⁶. В іншому випадку, М. Рогальський просив за Михайла Дуднікова, сту-

¹¹ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 337, арк. 48. Лист з Волинського воєводського управління до Рівненського повітового староства від 10 лютого 1922 р. стосовно надання права азилу.

¹² ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 255 зв. Циркуляр № 6 МВС від 8 червня 1921 р.

¹³ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 555, арк. 118. Прохання рабинів м. Рівне Ройтенберга і Маюфеса про надання азилу для кандидатів в рабини.

¹⁴ Детальніше див.: Кузьменко Л.І. *Віктор Доманицький – український учений, педагог, громадський діяч*, „Українська біографістика” 2010, вип. 6, с. 125-135.

¹⁵ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 555, арк. 102. Прохання настоятеля Рівненського собору протоієрея Миколи Рогальського про надання азилу Віктору Доманицькому.

¹⁶ *Ibidem*, арк. 102.

дента, сина російського офіцера, який підлягав виселенню до Радянської Росії. У своїй заяві М. Дудніков погоджувався на будь-які пропозиції польської влади, аби лише не відсилали до більшовиків. Зокрема пропонував, у випадку якщо не можливо надати право азилу, то щоб відправили до табору для інтернованих чи вислали в Прагу де б він зміг продовжити навчання¹⁷. Лише після звернення священнослужителя, і запевнення, що він бере на себе усю відповідальність за М. Дуднікова, справа позитивно вирішилася для нього і той отримав право азилу.

Як вже зазначалося вище, осіб, які отримали право азилу скеровували на проживання вглиб держави, так як проживати в прикордонній смузі їм було заборонено. Проте траплялися випадки коли цей припис порушувався. Так, 11 квітня 1922 р. Рівненський повітовий староста надсилав доручення Начальнику І-го району в Корці про початок акції з викриття осіб, які брали участь у боротьбі з більшовиками і отримали в Польщі право азилу. Причиною такого заходу стало те, що багато з таких осіб приїхали з визначеного їм місця до Рівненського повіту. Для їх розшуку окрім сил поліції Начальник району міг залучити особовий склад митних батальйонів¹⁸. Затриманих азильтянтів, які нелегально проживали в повіті мали арештувати і доправити до староства для подальшого вирішення їхньої долі.

Політика червоного терору, яку розгорнули більшовики по відношенню до своїх опонентів спричинила масову втечу колишніх військових царської армії та їхніх сімей за кордон. Зважаючи на необлаштованість радянсько-польського кордону, їх шлях в країни Європи пролягав через Польщу. Рівненське повітове староство звітуючи про офіцерів колишньої російської армії, які отримали право азилу в березні-квітні 1922 р., подало список з 51 прізвища, при цьому зазначалася адреса в Рівному та місце куди дану особу було скеровано¹⁹. Так, в жовтні 1922 р. право азилу просила Ксенія Радіонова, дочка генерал-поручника Василя Радіонова, командира 5-ї кавалерійської дивізії. Після втечі батька вона якийсь час займалася викладанням французької мови, проте родинні зв'язки з генералом російської імператорської армії привернула увагу радянської влади, що змусило її втікати до Польщі, щоб вже звідти переїхати в Крагуєвичі (Королівство сербів, хорватів і словенців) де оселився її батько. Кордон вона перейшла поблизу Острога, а звідти переїхала до Здолбунова де мала знайомих в яких і оселилася. І в цьому випадку, органи адміністративної влади були прихильні до заявниці і вона отримала азиль до Ковеля²⁰.

В окремих випадках, іммігранти, які спочатку розглядали Польщу як транзитну країну, в силу об'єктивних обставин затримувалися тут на довший

¹⁷ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 555, арк. 162-166. Прохання настоятеля Рівненського собору протоієрея Миколи Рогальського про надання азилу Михайлу Дуднікову.

¹⁸ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 97. Лист Рівненського повітового старости до Начальника І-го району в Корці від 11 квітня 1922 р.

¹⁹ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 337, арк. 49-49зв. Список офіцерів колишньої російської армії, які отримали право азилу

²⁰ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 555, арк. 188-190. Прохання Ксенії Радіонової про надання їй права азилу.

час, при цьому намагалися залишитися саме в Рівному. Наприклад, в березні 1922 р. до Рівненського повітового старости звернувся лікар Давид Брун, який в свій час перебував в армії Денікіна, пізніше перейшов радянсько-польський кордон і опинився в Рівному. Мав намір їхати до Франції, де мешкали родичі, проте дістав інформацію, що ті вже виїхали звідти, тому вирішив залишитися в Рівному, тим більше, що тут працював лікарем при організації JOINT. І організація, і сам Брун просили в старости аби той надав йому право азилу і залишив в Рівному. Частково його прохання було задоволене, надали право азилу, але мусив залишити прикордонний Рівненський повіт і переїхати до Ковеля²¹.

В окремих випадках азілянти зловживали своїм статусом. Так, циркуляр № 6 МВС від 8 червня 1921 р. забороняв проживати даній категорії біженців у прикордонних повітах, проте в окремих випадках воєводське управління і повітовий староста йшли на зустріч азілянтам і в якості винятку дозволяли проживати в прикордонному Рівненському повіті. Показовим є випадок родини Миколая Гурфінкеля, які були біженцями з Житомира. Як колишній державний службовець М. Гурфінкель отримав право азилу для себе і своєї родини, а в зв'язку з тим, що мав постійну роботу працюючи лісовим бракером, в якості винятку отримав дозвіл мешкати з родиною в Рівному. Вже через два місяці, глава родини звернувся до Волинського воєводського управління з проханням надати йому дозвіл на вільне пересування територією Польщі, до того часу поки він не отримає з МВС акту про надання польського громадянства. У відповідь на такі дії М. Гурфінкеля, воєводське управління надіслало листа з проханням відмовити йому, оскільки вони і так вже пішли на поступки дозволивши йому і його родині як азілянтам проживати в Рівному тому надання дозволу на проживання в будь-якій місцевості без обмеження вважало за небажане²².

В іншому випадку, про те, щоб залишитися в Рівному просив головний бухгалтер «Bank Wschodni» Сергій Волков. Був уродженцем Москви, який потрапив в місто ще в 1915 р. в складі 53-ї робітничої роти і мешкав тут до мобілізації більшовиками, як колишнього урядовця російської армії 31 серпня 1920 р. Спочатку був направлений в Житомирі, а пізніше переїхав до Москви де в нього залишилася матір з сестрою і там пішов на службу до військово-адміністративного відділу Генерального штабу де працював до 30 травня 1921 р. взяв відпустку і дозвіл на виїзд до Шепетівки, маючи намір забрати дружину з дочкою, які залишилися в Рівному. Опинившись в Рівному попросив собі право азилу, яке отримав, проте мав переселитися до Ковеля. Зважаючи на це він просив у Рівненського повітового старости дозволити йому залишитися в Рівному. Аналогічні звернення надіслали до Волинського воєводського управління правління банку з Варшави та філії з Дубна та Рівного, аргументуючи своє прохання тим, що знайти такого рівня працівника дуже складно. Зважаючи

²¹ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 337, арк. 63. Прохання Девіда Бруна пр надання йому права азилу.

²² ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 571, арк. 1-49. Справа родини Гурфінкель щодо проживання в Рівненському повіті.

на професійну зайнятість та лояльне ставлення С. Волкова до Польської держави, воєводське управління рекомендувала повітовому старості, як виняток дозволити і далі йому проживати в Рівному, але встановити над ним таємний поліцейський нагляд і в разі виявлення антидержавної діяльності звернутися з поданням про виселення за межі Речі Посполитої²³.

Однак у зв'язку з великим напливом бажаючих знайти притулок у Польщі та неможливістю надання його всім хто його потребував, польський уряд вирішив провести перепис усіх біженців, що знаходилися на території держави. Всім тим, хто проживав без дозволу влади, було наказано залишити країну в найкоротші терміни, проте цей захід не дав жодних результатів. Особливу тривогу било Міністерство внутрішніх справ, яке звертало увагу воєвод на необхідність «інтенсивно і енергійно зайнятися справою нелегально прибулих з Радянських Росії та України»²⁴. Зокрема очільник міністерства наголошував, що ці категорії становлять не лише частину іноземного елемента населення Польської держави, а досить часто є її ворогами, які останніми часами демонструють виразну тенденцію залишатися на території Речі Посполитої і вrostати в польську землю²⁵.

Тому для коригування чисельності нелегальних емігрантів у країні польський уряд у 1922 р. заборонив біженцям з Радянських України та Росії проживати у прикордонній 150-верстній смузі. Цей припис сприяв регулярній висилці даної категорії осіб із країни. Депортували, за звичай, дрібними групами і, як правило, з політичних причин: за звинуваченням у монархізмі, германофільстві, шпигунстві, пропаганді більшовизму тощо. Проте і цей захід не приніс бажаних результатів.

Це зумовило появу наприкінці 1922 р. циркуляру МВС № 19 від 5 грудня 1922 р., згідно з яким біженці з Росії та України, які прибули до країни нелегально після 12 жовтня 1920 р. і досі не мали необхідних документів, не пізніше 1 березня 1923 р. мали залишити територію Польської Республіки. Адміністративні органи І інстанції отримали право на виселення усіх нелегально прибулих на території Новогрудського, Поліського, Волинського, Тарнопільського, Станіславівського, Львівського, Білостоцького воєводств і Віленської землі осіб, які прибули після 12 жовтня 1920 р. Циркуляром від 5 лютого 1922 р. такі самі повноваження отримали адміністративні органи І інстанції всіх інших воєводств Польської держави²⁶.

У зв'язку з великою кількістю бажаючих узаконити своє перебування у країні, після оприлюднення даного розпорядження, дату депортації було перенесено на більш пізніший термін – 15 квітня 1923 р. Згідно з вищезазначеним циркуляром всі документи, видані емігрантам до цієї дати ставали недійсними, а їх власники підлягали примусовому виселенню з країни за рішенням органів адміністративної влади, за винятком осіб, які користувалися «правом азилю», а

²³ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 337, арк. 11-24. Справа Сергія Волкова стосовно дозволу на проживання в Рівненському повіті.

²⁴ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 269. Циркуляр МВС № 21 від 28 грудня 1922 р.

²⁵ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 269. Циркуляр МВС № 3 від 5 лютого 1922 р.

²⁶ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 222.

також особи, які зголосилися на його отримання на час оформлення документів²⁷. При цьому наголошувалося на тому, що окремі адміністративні органи І інстанції з власної ініціативи замінювали карту азилу на карту перебування. Дуже часто в останній була відсутня графа, яка зазначала, що її власник користується правом азилу. Аби запобігти можливим випадкам застосування стосовно таких осіб примусового виселення після 15 квітня 1923 р. міністр внутрішніх справ доручив припинити практику надавання карт перебування замість карт азилу; за бажанням осіб, яких було позбавлено карти азилу необхідно було їм їх повернути; претензії внесені перед 15 квітня 1923 р. особами, які були позбавлені карти азилу необхідно було розглядати без затримки. Крім того, на місцях мали підготувати списки осіб, яким було надано право азилу і на підставі яких документів та список осіб, які на час формування списку мешкали на території повіту. В списках мали спеціально позначатися особи, які належали до категорії інтернованих, яким було надано карту азилу. Дану інформацію міністерство хотіло отримати не пізніше 1 квітня 1923 р. Волинське воєводське управління надіслало даний циркуляр до староств 15 лютого 1923 р., а список азиліантів хотіли отримати не пізніше 15 березня 1923 р.²⁸

Причиною такого радикального вирішення проблеми з біженцями стала не лише їх величезний наплив в прикордонних повітах, а й їх протиправна діяльність. Так, 7 квітня 1922 р. Волинське воєводське управління зверталось до Рівненського повітового старости з листом, в якому, зокрема йшлося про те, що згідно з отриманих ними відомостями в околицях Острога і Корця Волинського воєводства і Сарн – Поліського воєводства організуються монархічні відділи і загони різних партизанів колишніх антибільшовицьких формацій для акцій нападу на територію Радянських Росії та України. У зв'язку з цим Волинське воєводське управління доручало протягом 48 годин від часу отримання листа надати особам, які брали участь в боротьбі проти більшовиків право азилу і одночасно виселити їх вглиб держави. Виняток становили особи, які вже були не придатні до боротьби і в яких староста певний, що вони не будуть брати участь у вилазках на територію Радянської України. Зокрема, це стосувалося людей похилого віку, пенсіонерів та хворих. Робітничі відділи, прислані з таборів для інтернованих, які перебували на території повіту необхідно було, без зволікань, за допомогою військових інтернувати до табору в Стшалкові. До нього, а не вглиб краю, потрібно було скеровувати і виявлених серед азиліантів чи колишніх офіцерів царської армії осіб, які брали участь у вилазках на територію Радянської України²⁹.

Не дивлячись на спроби міністерства внутрішніх справ уникнути неправомірного виселення осіб, яким надано право азилу до Радянської України такі випадки траплялися і вони були непоодинокими. Волинське воєводське

²⁷ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 222 зв.

²⁸ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 222 зв. Циркуляр МВС № 3 від 5 лютого 1922 р.

²⁹ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 104, арк. 264. Лист з Волинського воєводського управління до Рівненського повітового староства від 7 квітня 1922 р.

управління 28 березня 1923 р. надіслало лист до повітового старости в Рівному в якому давалося доручення в'яснити обставини двох випадків, які мали місце на території повіту, про які Український Центральний комітет поінформував МВС. У першому випадку в травні 1922 р. були заарештовані і відіслані до Радянської України через с. Сновидовичі офіцери української армії: полк. Цимбалюк, пор. Одинець, пор. Шевченко, ряд. Домашук та ін. Лише полк. Цимбалюку вдалося втекти і тим самим уникнути смерті, решта зазначених і їх товариші, яких було понад 10 осіб були розстріляні більшовиками. В іншому випадку, в другій половині листопада 1922 р. органами державної поліції були передані для репатріації колишні офіцери українці Кравчук і Димович. В останній момент, коли їх мали перевозити по той бік кордону, вони кинулися під колеса потягу. Перед самогубством Кравчук, зі сльозами на очах просив в конвоїрів аби ті не віддавали його на вірну смерть, нагадуючи солдатам, що колись належав до союзницької армії³⁰. Крім того, зверталася увага на те, що з одного боку потрібно вести як найзапеклішу боротьбу з нелегальним рухом на польсько-радянському кордоні, а з іншого звертати увагу на необхідність надання права азилу тим втікачам з Радянських Росії і України хто його потребував. У зв'язку з цим давалася рекомендація старості уникати формального способу управління і механічного застосування повноважень на виселення таких біженців. Рішення прикордонних старост про виселення чи надання права азилу повинні видаватися лише після ретельного вивчення кожного конкретного випадку. У сумнівних випадках, старости повинні були звертатися за директивами до воєводського управління аби запобігти поверхневому вивченню справи з одного боку і забезпечення інтересів безпеки, у зв'язку з можливими містифікаціями з іншого³¹.

У січні 1924 р. польський уряд спробував стандартизувати документи політичних емігрантів, незалежно від часу коли ті прибули до Польщі вони отримували карту азилу на один рік. Водночас азилянти отримували право вільного пересування по території Польської держави, окрім східних воєводств, дозвіл на в'їзд до яких надавало відповідне воєводське управління. Уніфікувати документи біженців в межах Європи мало запровадження нансенівських паспортів, спеціальних проїзних документів, які дозволяли їм покинути країну першого притулку та шукати захисту в інших країнах. У Польщі їх видачу розпочали з 1 липня 1927 р.

Таким чином, міжвоєнна Польща стала територією куди почали масово втікати біженці з Радянських України та Росії. Частина з них змушена була рятуватися втечею від політичного переслідування адже це загрожувало їхньому життю. Бачачи надмірну концентрацію вихідців з радянського боку польський уряд намагався контролювати ситуацію в прикордонні скеровуючи в першу

³⁰ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 573, арк. 56. Лист з Волинського воєводського управління до старости в Рівному від 28 березня 1923 р. в справі надання права азилу політичним емігрантам з Росії.

³¹ ДАРО, фонд 30, оп. 18, спр. 573, арк. 56. Лист з Волинського воєводського управління до старости в Рівному від 28 березня 1923 р. в справі надання права азилу політичним емігрантам з Росії.

чергу політичних емігрантів вглиб держави. Починаючи з кінця 1922 р. польські урядовці розпочали серйозну боротьбу з біженцями намагаючись зменшити їх кількість в межах Польської держави адже вони стали тягарем для економіки країни, а з іншого боку заважали облаштуванню мирного життя, особливо в прикордонні.

BIBLIOGRAFIA - REFERENCES

Archival sources:

- Державний архів Рівненської області, фонд 30, опис 18, справа 104.
Державний архів Рівненської області, фонд 30, опис 18, справа 337.
Державний архів Рівненської області, фонд 30, опис 18, справа 365.
Державний архів Рівненської області, фонд 30, опис 18, справа 555.
Державний архів Рівненської області, фонд 30, опис 18, справа 571.
Державний архів Рівненської області, фонд 30, опис 18, справа 573.

Studies:

- Karpus Z. *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*. Toruń 1997.
Wiszka E., *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*. Toruń 2004.
Гуменний С., Нелегальні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні (в адміністративних межах УСРР/УРСР) у 1921-1939 рр., дис. ... канд. іст. наук, Київ 2021.
Давидок Р., Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства, Львів, Рівне 2016.
Микуленок А., Проблема урегулювання правового положення російських емігрантів в Польше в 1920-е гг., „Историческая и социально-образовательная” 2015, т. 7, № 6, ч. 2, с. 64-69.
Піскун В., Українська політична еміграція 20-х років ХХ століття, дис. ... док. іст. наук, Київ 2007.

